

Oktató: Fleischer Tamás

Kurzus: Város, közlekedés, társadalom

A nyilvános tér, művészet és társadalom viszonyrendszere

Árvey Orsolya
Szociológia III.

Dolgozatommal a 2003. március 3-i, *A városi köztérről, a városi közlekedésről* szóló előadással kapcsolatosan szeretném hangsúlyozni a köztér társadalomban és városrendezésben betöltött szerepét. Az írás a public art-tal foglalkozik, bemutat néhány megvalósult projektet, azzal a céllal, hogy nyomatékosítsa egy olyan intézmény jelentőségét, amely képes a köztértől elzárt, elidegenedett embereket könnyedén visszavezetni a városba, annak közösségeibe.

Az 1960-as évektől a hagyományos köztéri művészet középpontjában köztéri emlékművek, szobrok álltak, azzal a céllal, hogy emléket állítsanak valamely jelentős személyiségnek, eseménynek és egyúttal megjelöljenek, díszítsék az adott területet.

A művészet és a társadalom kölcsönösen függő viszonya a szocialista realizmus egyik alappillére volt. A művészetet nem akarták az élettől elhatárolható dologként kezelni, hanem egy olyan eszközként, amely a termelés terméke lehet.

A köztéri művészet definíciója mára már a részvétel és együttműködés fogalmával is kibővült. Nehéz elképzelni ugyanis egy olyan társadalmat, amelyben a művész elhatárolná magát a társadalmi-politikai értékrendektől.

A köztéri művészet egy-egy projektjének fókuszában bármilyen egyedi vagy általánosabb érvényű társadalmi probléma, visszásság vagy konfliktushelyzet állhat.¹

A művészek - szociológusokkal, szociális munkásokkal, építészekkel, civil szervezetekkel együttműködve kialakított projektjeinek célja alapvetően a bevonás, a párbeszédre ösztönzés, illetve gyakran a provokáció, mellyel a társadalom különböző szegmenseit véleményformálásra, gondolkodásra készítenek. Egy ilyen projekt alkalmat ad arra, hogy az érintettek, a helyi lakosok és a különböző szervezetek - akik érdemben hozzá tudnak szólni a projekt által felvetett kérdésekhez - közvetlenül részt vehessenek abban, és hatással legyenek alakulásukra.

A public art projektek általános ismérvei

A következőkben bemutatásra kerülő public art projektek nem kínálnak egyértelmű megoldást egy adott, általában nehezen körülhatárolható problémára és nem is dolgoznak ki tervet arra nézve, hogy az adott társadalmi konfliktus hogyan oldandó meg.

A public art projektek célja, "mindössze" annyi, hogy felhívja a figyelmet, konfrontálja a közönséget a változás érzésével, vagy elindítson egy olyan társadalmi párbeszédet, amely visszhangját adja egy különben talán elsikkadó kérdésnek.

Néhány alapvető jellegzetességet azonban megállapíthatunk a köztéri művészetként számon tartott különféle projektekről:

- Céljuk nem a kormányzat, vállalatok, vagy szervezetek reklámozása.
- Olyan kommunikációs eszközöket alkalmaznak, amelyek rákérdeznek a rutinmegoldásokra és megbolygatják az irányítás, a döntéshozatal fennálló gyakorlatát.
- Valamely eszme, alapelv vagy konfliktushelyzet kifejezésének igényével lépnek fel, az esztétikai szempontok érvényesítésére nem fektetnek jelentős hangsúlyt.
- Sok esetben szándékoltan környezet-idegen elemekkel dolgoznak.
- Társadalmi vitát generálnak, és provokatív módon irányítják a figyelmet társadalmilag érzékeny kérdésekre.
- Rendszerint csak egy szűkebben vett politikai, gazdasági, társadalmi környezetben nyernek érvényes jelentést.
- Sok esetben társadalomkritikai politikai irányzatok hagyományához kapcsolódik, magába foglalja a városi környezet kritikáját, központi eleme lehet a meglepetés és provokáció.
- Kockázati elemeket tartalmaz, hiszen számos résztvevő különböző motivációit egyesíti, így többnyire a projekt kimenetele előre nem látható. A folyamat ezért kontrollálhatatlanná válhat és kudarcba fulladhat.

A köztéri művészet jellegét tekintve általában közösségi művészet, azaz olyan kezdeményezés, mely gyakran egy adott helyi kis közösség igényét hivatott kielégíteni. A projekteket többnyire inkább a résztvevők, semmint a művész irányítják, mindenesetre olyan kölcsönösségről van szó, ahol az együttműködés előnyeiből a résztvevők egyenlően részesülnek. Ilyen projekt volt például, egy megvalósítandó vasúti reform részeként Szobon a vasútállomásnak a közösség számára új, értékteremtő felhasználási módjait körvonalazták művészek és társadalomtudósok (GKM kistérségi projekt).²

Kormányzati, önkormányzati rehabilitációs törekvéseknek is gyakran részévé válnak köztéri művészeti projektek, amikor egy-egy terület társadalmi, gazdasági és szociális helyzetének javítása komplex intézkedéscsomagot igényel. Mivel a regenerációs területen élők élménye általában a folyamatos lecsúszás, negatívan állnak a változásokhoz. Ezért gyakran az érintetteket előtte rá kell ébreszteni arra, hogy a változás élménye pozitív is lehet és érdemes belevágniuk az újítás kalandjába.

Köztéri művészet Nagy-Britanniában

Nagy-Britanniában a 70-as évek óta vállalnak szerepet a művészek társadalmi kérdések szemléltetésében, közreműködnek azok feldolgozásában, megvitatásában. E hagyományokon alapulva számos projekt született, amely a társadalmi változásokat vizsgálja, elemzi az érintettekkel való együttműködést, a jelenlét, a részvétel eszközeivel.

A társadalmi problémákról folyó párbeszéd felélénkítésében nagy eredményt ért el az "Orgreave-i Csata" elnevezésű projekt, amelyben az egykori tüntetők és önkéntesek segítségével a 80-as évek közép-angliai bányász-sztrájkjainak legvéresebb rendőr-bányász összecsapását játszották újra.³

Az eseményről készült dokumentumfilm ismerteti mindkét oldal véleményét a thatcherizmusról és a szakszervezeti mozgalmakról.

A művészeti projekt, illetve az erről készült dokumentumfilm együttes hatása az volt, hogy nézőpontok sokaságát megjelenítve újraindult a párbeszéd az ország közelmúltjának e jelentős eseményéről. A cél nem a probléma megoldása volt, hanem az, hogy művészi eszközök segítségével párbeszédet provokáljon a közelmúlt egy fontos, mégis tabuként kezelt konfliktusáról.

Egy másik figyelemre méltó köztéri művészeti alkotás a Mobil Terasz (“Mobile Porch”). Ez egy sokféleképpen összeállítható mobil épület – alkotói szerint egy “városi játékszer” –, amely köztérekben elhelyezve az alkotás, a szemléltetés, a megjelenítés kereteinek megteremtésére szolgál, vagy terek találkozási pontjain indukál új kapcsolódási pontokat.⁴

<http://www.mobileporch.net/backstage/>

2000 novemberében a Mobil Teraszt Londonban, egy autópálya-felüljáró alatt állították fel.⁵ A projekt a meghívást a '70-es évekbeli felüljáró-építés nyomán lepusztult terület felvirágztatására létrejött alapítványtól kapta. Az alapítvány célja volt, hogy a területet oktatási, kikapcsolódási célokra is alkalmassá tegye. Ebben a köztéri művészet jelentős segítséget nyújtott. A meglepő, újszerű, ideiglenes köztéri alkotmány, a Mobil Terasz számos funkció betöltésére bizonyult alkalmasnak. Egyszerre volt színpad, rajzfelület, kiállítási tér, illetve ülésterem. Az itt lezajlott eseménysorozat során felmerült ötletek nagy segítséget nyújtottak az alapítványnak a felüljáró alatti köztér újrahasznosításában; a Terasz használói pedig arra is rádöbbenek, hogy a legegyszerűbb építészeti elemek is milyen sok értékes célt szolgálhatnak a köztéren; s a meglévő, szürkének és használhatatlannak tartott épületek is sokféleképpen átalakíthatók és újrahasznosíthatók.

A projekt sikere bebizonyította a művészeknek, hogy képesek a párbeszéd terének megteremtésére, illetve újszerű megközelítéssel részt tudnak venni abban.

A köztéri művészeti projektek nyomán létrejött eredményeket azonban nem lehet mindig jól körülírt irányokba sorolni. Akármilyen összefogás is jön létre - magánszemélyek, vagy állami, önkormányzati szervek bevonásával - nagyon fontos a visszacsatolás, az értékelés, a hosszú távú hatások fő irányainak felmérése. Az Orgreave-i csatát például az Artangel nevű szervezet finanszírozta, amely a művészet számára új területek felfedezésére teremtett alkalmat, így hatékony módon létrehozva köztéri művészeti projekteket.

A projekt a társadalom számos rétegében indított vitát, de a megbízó, a művész, vagy a résztvevők reakciójából nem lehetett felmérni a projekt hatásaiban, nyomon követésében történt változásokat.

A Mobil Terasz esetében azonban a finanszírozó alapítvány tudatosan használta fel a projekt eredményeit az adott közterület újszerű hasznosítására irányuló stratégia kidolgozása során. A projekt célja tehát egy jóval körülhatároltabb társadalmi hatás kiváltása. A megbízó feladata, hogy az ideiglenes beavatkozás hosszú távú hatásait is generálja.

Nagy-Britannia jelenlegi kormánya ma már hivatalosan is komoly szerepet biztosít a művészetnek a kormányzati reformprogramok nagyközönség felé való közvetítésében.

A brit kormány kultúrpolitikája a társadalmi változásokra és a kirekesztett társadalmi csoportok beilleszkedésének elősegítésére helyezi a hangsúlyt. A brit kormány álláspontja szerint a művészet eszközeinek bevonásával, a kulturális sokféleség előtérbe helyezésével segíthetik a társadalmi kirekesztettség elleni harcot.⁶

Míg Nagy-Britanniában a központi kormányzati szerepvállalás mellett az önkormányzati kezdeményezések is jelentős szerepet adnak a köztéri művészeti projekteknek. Hollandiában például szinte csak központi kormányzati pénzekből különítenek el forrásokat ilyen célokra.

Ennek egyik legutóbbi példája a szupergyors vasútvonal megvalósítását körbejáró művészeti akció, amelynek kezdeményezője a közlekedési tárca volt.

Az Egyesült Államokban viszont a köztéri művészeti projekteket gyakorlatilag csak a magánszféra finanszírozza, igaz, az Európában megszokottnál sokkal aktívabb szerepvállalással. Világszerte megfigyelhető tendencia – különösen az ingatlanfejlesztés, infrastrukturális beruházások területén –, hogy a magánbefektetők köztéri művészeti projektek segítségével neuralgikus ellenvéleményeket provokálnak ki, amelyek segítségével később (például lakossági panaszok vagy bírói eljárás során) a fejlesztések felfüggesztésével, a jogi procedúrával a művészi projekt költségének sokszorosára rúgó pluszköltségeket idézhetnek elő.

Művészi eszközökkel elősegíthető egyes lakóközösségek megújulása, a hátrányos helyzetű csoportokban pedig jelentős eredmények érhetők el az egészségügy, a közbiztonság, a foglalkoztatás, illetve a közoktatás terén meglévő konfliktushelyzetek feltárásában.

Bizonyos művészeti projektek hozzájárulhatnak továbbá az egyes polgárok teljesítőképességének érzékelhető javulásához és magabiztosságuk, állampolgári öntudatuk erősödéséhez, illetve kapcsolatot teremthetnek különböző közösségek között. A művészi projektek célja gyakran az olyan hátrányos helyzetű, fásult, a kormányzati lépésekkel szemben szkeptikus társadalmi csoportok számára visszaadni a nem negatív, sőt, lehetőleg pozitív meglepetés élményét. Az ilyen projektek az önszerveződésen és az önerőn épülő regeneráció képességét fejlesztik és egyben előkészítik a terepet a beavatkozással együtt járó változások számára.⁷

Nagy-Britanniában számos példát láthatunk arra, hogyan célozza állami kezdeményezés a művészetek támogatását. Ilyen a Creative Partnerships program, amely arra hivatott, hogy kapcsolatot teremtsen a hátrányos helyzetű vidékek iskolái, illetve a környékbeli kulturális intézmények, alkotóközösségek között.⁸

Az Arts & Business nevű állami közhasznú szervezet az üzleti és a művészeti világ szereplői közti hatékonyabb együttműködést segíti elő.⁹ Támogatásával alkotó együttműködések jönnek létre művészek és vállalkozások között. Az Arts & Business jelentős módszertani segítséget ad a magánszponzorok számára a művészeti projektek hatásának és értékének utólagos vizsgálatában is.

A korlátozott társadalmi párbeszéd és a kirekesztettség problémája Magyarországon

A magyar településrendszer fejlődése a kilencvenes években kezdett visszatérni az európai trendekhez, s egy olyan európai urbanizációs folyamatba tért vissza, ahol a nagyvárosok kiemelkedő szerepet kapnak.

A 90-es évek egyik jellemző gyakorlata volt, hogy Európa gazdaságát egy, nemzeti környezetéből kiemelkedő nagyvárosi rendszer irányítja. Meg lehet említeni Amszterdamot vagy Milánót, mely városok nemzetközi szerepe rendkívül meghatározó lett.

Jelenleg Magyarországnak Budapest az egyetlen potenciális „nemzetközi” városa, tehát fontos előrelépés lenne, ha főbb vidéki városaink is csatlakoznának nemzetközi regionális kooperációkba. (ezt szolgálja az 'Európa kulturális fővárosa' pályázat, mely poszt elnyerésére több vidéki város is pályázik)

Kimaradt nálunk a hatvanas-hetvenes években egy olyan fejlődés, mint Nyugat-Európában, ahol a falu és a város alapvető civilizációs színvonala egyre inkább kiegyenlítődt. Ott ezért nem számít különösebben előnynek vagy hátránynak, ha valaki a faluban vagy városban lakik. Nálunk a falusi települések elmaradottsága még jelentős, s ez fokozottan érezhető mind az életszínvonal, mind lehetőségek megélésében. Ez kétségkívül a területi egyenlőtlenségeket fokozó tényező.

A mai modern magyar gazdaság is tudás-intenzív gazdaság, azaz a modern gazdaság kulturális szolgáltatásai mind tudásigényesek. Ezek működtetésére a munkaerőnek csak az a része alkalmas, amely rendelkezik általánosan elfogadott kultúra értékű tudással. Ennek az egyik negatív következménye, hogy az ország lakosságának egy része kirekesztődik a társadalomból, kiszorul a munkaerőpiacról.

A kultúra egyben, mint munkaerő-minőség is megjelenik és nagyon fontos gazdaság serkentő tényezővé válhat.

A nemzetközi tőke vándorol az egész világon, szinte mindegy, melyik városban kamatozik. Olyan város, ahol van képzett munkaerő, és ahol rendelkezésre áll a kedvező gazdasági környezet, igen sok van. A városok, mint életterek kiválasztásában nagy szerepet játszik a város esztétikai környezete, kulturális élete, az a képessége, hogy összességében a nagyobb nemzetközi vállalatokat meg tudja győzni arról, hogy munkaerőjét érdemes letelepítenie - akár csak néhány évre is - az adott területre.

Egy régió vagy város fejlődési potenciáljának egyik eleme lehet a földrajzi fekvés is: hol helyezkedik el, kapcsolódni képes-e a fejlődés dinamikus tengelyeihez. A másik tényező, pedig a helyi társadalom minőségében rejlik, amely nemcsak az iskolázottságban, de az alkalmazkodni kész munkára képes kultúrában is kifejeződik, azaz része a regionális identitásnak. Ennek mutatói, hogy valaki gazdája-e a városának, fontos-e számára, hogy esztétikus legyen a város épített környezete, ad-e azokra az immateriális értékekre, melyek fontosak abban, hogy természeti környezetét megóvják.

A kultúra lehet, hogy az állam költségvetése számára teher, de hosszútávon elsőrendű gazdaságfejlesztő elem is. Ennek az elfogadása és gyakorlatban alkalmazása talán még nem eléggé elterjedt Magyarországon. A Gazdasági Minisztérium kistérségi projektjei ezért konstruktívan azt a célt fogalmazzák meg, hogyan lehetne ezt a jelentős hátrányt együtt gondolkodva, társadalmi párbeszédrel és a public art eszmeiségével karöltve „ledolgozni” és sikeres projektek révén más területen működő szervezeteknek, intézményeknek példát mutatni.

Nagy-Britannia és Magyarország összehasonlítása

Nagy-Britannia és Magyarország társadalmi és politikai viszonyai meglehetősen különböznek egymástól, következésképp a kritikai indíttatású köztéri művészet gyakorlata a két országban eltérő hagyományokra támaszkodik.

Nagy-Britanniában a helyi közösségek aktív színterei a közügyek megvitatásának és a döntés gyakran helyi szintekre delegált. Magyarországon még inkább a központi kormányzat felelőssége és centralizált volta jellemző, a helyi kezdeményezések ritkák és hatásköri kompetencia hiányában meglehetősen erőtlenek is.

Nagy-Britannia köztéri művészete a magyarországinál sokkal nagyobb mértékben épül a műalkotásokat körülvevő kisebb közösségek ügyeire. Nem a jelen vagy a múlt ideológiai harcaira, hanem a társadalmi összhang gyakorlati problémáira összpontosít.

Az említett különbségeket nem szabad szem elől téveszteni, amikor az egyes projekteket értelmezzük, vagy azok gyakorlatában részt veszünk. A Magyarországon mostanáig megvalósult köztéri művészeti projektek egy része a szocialista időszak ideológiájára adott válaszreakciót, mint a hivatalos művészettel szemben álló underground ellenálló attitűdjének hangot adó törekvés.

Irodalomjegyzék:

¹ Mészöly Suzanne: Előszó- Polifónia, 1993.

² Szellemvasút. (2003) A GKM Konstruktív párbeszéd terei programja honlapja. Programvezető: Antal Dániel
<http://www.szellemvasut.3gteam.hu/1.html> (letöltve: 2005. június 26.)

³ Orgreavei csata rekonstrukciós projekt (2001)
<http://www.historicalfilmservices.com/orgreave.htm> (letöltve: 2005. június 26.)

⁴ Mobil Terasz (1999) www.mobileporch.net (letöltve 2005. június 26.)

⁵ A Mobil Teraszt Londonban, autópálya – köztér újrahasznosítás (2000)
<http://www.mobileporch.net/dates/frameset-1.html> A 2000 novemberi események. (letöltve 2005. június 26.)

⁶ Állami koncepció a kultúráról és annak támogatásáról.
www.culture.gov.uk (Letöltve: 2006. június 26.)

⁷ Művészeti projektek, kiállítások Angliából
http://www.camdenartscentre.org/past_programme.asp. (letöltve: 2005. június 26.)

⁸ Állami program, hátrányos térségek iskoláival művészeti projektek megvalósítására.
www.creative-partnerships.com
<http://www.creative-partnerships.com/cpandyou/government/>
Megvalósult projektek:
<http://www.creative-partnerships.com/projects/56652/?version=1> (letöltve: 2005. június 26.)

⁹ Arts & business bemutatkozó oldala
<http://www.aandb.org.uk/render.aspx?siteID=1&navIDs=1,3>